

MITHAT SERTOGLU

NEKE MISLI O IZVORIMA ZA OSMANSKU ISTORIJU*

Kako je god nužno, kad bi se danas ponovo pisala osmanska istorija, da prihvatimo novo historiografsko shvatanje razvijeno i ustaljeno u zapadnom svijetu i radni metod zapadnjačkih historičara, isto je tako neophodno nužno da se obratimo raznim izvorima koji za osmansku istoriju vrlo mnogo nude, koji su još u velikoj mjeri ostali netaknuti, a koje su neki dosadašnji istraživači osmanske istorije djelomično, koliko im je to bilo potrebno, koristili, a djelomično ih, nažalost, nisu ni upotrijebili, — i da ih određenim metodom i prema novom historiografskom shvatanju podvrgnemo do u najsitnije pojedinosti potpuno novom ispitivanju i analizi. Pored toga je krajnje nužno da se i izvori koji su dosada obilno iskorištavani i najzad postali klasični u svakom slučaju potvrgnu kontroli, te da mnogi od njih budu, prestavši biti sirova građa, dovedeni u takvo stanje da ih stvaralac u historiografiji može brzo i sa sigurnošću iskoristiti. Eto, dok se god ovi uslovi ne ostvare, napori uloženi da se napiše jedna osmanska istorija, neće dati očekivani rezultat.

Posebno je pitanje to da se neće moći napisati jedna Osmanska istorija u apstraktnom smislu. Bez sumnje da slično ovome ne može se napisati sama za sebe ni jedna istorija Francuske, istorija Njemačke, Engleske, Rumunije, Jugoslavije. Ustvari, ovakav način rada konačno je napušten od strane zapadnjačkih naučnika. Nije potrebno da se objašnjava kako su na sudbinu narodâ veliki uticaj vršili ne samo susjedni narodi, već narodi jednog područja, pa čak i grupe naroda jednog područja i kako su uvijek prvorazrednu ulogu igrali u toku njihove istorije njihovi zajednički politički, društveni i ekonomski interesi i koristi. Kao što smo to istakli u jednom svom drugom napisu, »ispitati«, napr. osmansku istoriju, »tek postepeno u opštem okviru istorije Sredozemlja, Istočne i Zapadne Evrope, Bliskog i Dalekog Istoka i napokon istorije Svijeta i pristupiti tome imajući u vidu važnost i osebujnost koja joj pripada u toku događaja cijeloga svijeta i koja doprinosi objašnjavanju tih događaja«,¹⁾ to bi već nešto značilo.

Izvore nužne onima koji danas hoće da istražuju osmansku istoriju ili da na tom području stvore neko sintetičko djelo možemo podijeliti u tri grupe:

I — Klasični izvori koje su uvijek do danas konsultovali oni koji su radili na ovom području;

II — Netaknuti izvori koji dosad nisu nikako iskorištavani;

III — Izvori koji su dosada djelomično i nedovoljno korišćeni, a veliki je dio njihove sadržine ostao netaknut.

Zaustavimo se sada pojedinačno na svakoj od tih grupa:

*) Ovaj rad Mithata Sertoglua, pomoćnika generalnog direktora Arhiva Pretsjedništva vlade u Istanbulu preveo je sa turskog Nedim Filipović (bilj. red.).

¹⁾ Sertoglu Mithat, Opasnost koja ugrožava tursku historiografiju, list »Vatan«, Istanbul, 13 marta 1954, br. 4609.

I

KLASIČNI IZVORI

Kao što smo to istakli na početku ovoga rada, izvori za osmansku istoriju koji su do danas obilno korišteni i napokon postali klasični, u osnovi se ne nalaze u takvom stanju da se mogu koristiti brzo i sa sigurnošću. Naši domaći izvori u obliku knjige koji stoje na čelu ovih izvora nisu još u dovoljnoj mjeri podvrgnuti naučnom ispitivanju i analizi i nisu ostvarena njihova kritička izdanja. Stoga su oni daleko od toga da budu izvori koji posjeduju tražena svojstva. Kod ovih stalno konsultovanih izvora postoje neslućene razlike među manuskriptima primjeraka koji su štampani. Ta su izdanja gotovo uvijek nastala tako što je pojedini slučajni primjerak, bez ikakvih naučnih skrupula, davan nasumce u mašinu. S toga gledišta ona ostaju još toliko sirova građa da ne bi koristili ni jednom epistolaru (inšaci). Stoga prva stvar koju bi trebalo u pogledu njih učiniti bila bi to da — pretpostavivši za one izvore koji su štampani, a koji nikako ne zaslužuju povjerenje, kao da i ne postoje — zadužimo, u duhu jedne mobilizacije, pomagače historiografije da ostvare analitička i kritička izdanja svih njih i da ovaj važan posao što prije završimo.

Među izvorima o kojima smo govorili ovako možemo rasporediti one koje je potrebno izdati na izloženi način:

1) Idris-i Bitlisî, *Heşt Bihişt* (= Osam rajeva), biblioteka *Nuriosmaniye*, br. 3078**)

2) Kemalpaşazade Ahmed Şemsüddin, *Tarih-i Âl-i Osman* (= Povjest porodice Osmanove), *Ali Emiri*, br. 28—31; jedan primjerak *Mohaçname* (= Knjiga o Mohaču), od 10 svezaka, *Fatih*, br. 4221;

3) Muslihüddin Lârî, *Mir'ât-ü-ledvâr ve merkad-ül-aḥbâr* (= Ogledalo vremena i postelja vijesti, — na persiskom jeziku), *Ajasofija*, br. 2085; *Husrevpaşa*, br. 345.

4) Mustafa Çelebi (Koca Nişanci), *Tabakât-ül-memâlik ve derecât-ül-mesâlik* (= Klase država i stepeni zanimanja), *Ajasofija*, br. 3296; *Es'ad-efendi*, br. 32155³⁾;

5) Mehmed Paşa (Küçük Nişanci), *Nişanci tarihi* (= Nişandžijeva povjest), tiskana 1862 godine u Istambul, potrebno da se ponovo štampa.

6) Mustafa Cenabi, *El-aylem-üz-zâhir fi aḥbâr-il-avâil ve'l-avâ-hir* (= Nabujalo more o vijestima ranijih i poznijih vremena, — na arapskom jeziku), *Nuriosmaniye*, br. 3098; turski prevod ovog djela na istom mjestu, br. 3099—3102.

7) Mehmed Paşa (Asafi) *Şeca'atnâme* (= Knjiga junaštva), *Yildiz*, br. 304;

8) Hoca Sa'düddin, *Tac-üt-tevârih* (= Kruna istorija), tiskana 1862 godine u Istambul, potrebno novo izdanje.

***) Sve navedene biblioteke nalaze se u Istanbulu. — Očevidno je da autor citirajući pojedine primjerke klasičnih izvora smatra te primjerke najtipičnijim, te ne uzima u obzir one primjerke koje citira F. Babinger u svom djelu *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*. Transkripcija u nazivima spomenutih djela nije mijenjana, nego je ostavljena onakva kakvu je pisac označio (bilj. red.).

³⁾ Iako je ovo djelo tiskano u Istanbulu 1937 godine kao dodatak vojnog časopisa, br. 107 na taj način što je skraćeno i preneseno u svakodnevni govorni jezik, to izdanje, bez sumnje, nema nikakve naučne vrijednosti.

9) Âlî, K ü h n-ü l-a h b â r (Suština vijesti), dio do osvojenja Istambula tiskan u Istanbulu 1860—1868 godine; primjerci koji sadrže dijelove ovoga djela koji nisu štampani: *Nuriosmaniye*, br. 3400—3409, *Es'adefendi*, br. 2161.

10) Mustafa Selanikli, Selânîkî tarihî (= Selanikijeva povijest). Iako je njen dio do 1591 godine tiskan, potrebno je novo izdanje; primjerci koji sadrže dijelove koji su tiskani: *Veliyüddinefenâi*, br. 2368;

11) Ibn-i Yusûf-ül-vâ'iz, El-fütuhât-ül-Muradiyye (= Muratova osvajanja, — na arapskom jeziku), *Atifefendi*, br. 1912.

12) Ibrahim Peçevî, Peçevî tarihî (= Peçevijeva povijest), tiskana u Istanbulu, potrebno novo izdanje.

13) Kâtip Çelebi, Fezleke (= Summarium), tiskana u Istanbulu -869—1870 godine, potrebno novo izdanje.

14) Isti pisac, Takvim-üt-tevârih (= Kalendar istorija), tiskan 1773 godine u Istanbulu, potrebno novo izdanje.

15) Karaçelebizade Abdül 'aziz, Ravzat-ül-lebrâr (= Vrt dobrih ljudi), dio do 1645 godine tiskan u štampariji Bulak 1646—1657 godine; primjerci koji sadrže njegove dijelove koji nisu tiskani: *Ajasofija*, br. 3047, *Nuriosmaniye*, br. 3149—3151.

16) Findiklili Silâhdar Mehmed, Silâhdar tarihî (= Silahdarova povijest), dio do 1654—1694 godine tiskan je u Istanbulu 1928 godine; primjerak koji sadrži dijelove koji nisu tiskani: *Veliyüddinefenâi*, br. 2369.

17) Hüseyin (Hezarfen), Tenkîh-i-tevarih-i mü'lûk (= Revizija istorija vladara): *Ajasofija*, br. 3166, *Es'adefendi*, br. 2239.³⁾

18) Mustafa Naima, Ravzat-ül-Hüseyin fi hülâsati ahbar-il-hâfikeyn (= Husejinov vrt o srži vijesti Istoka i Zapada). Ono što se odnosi na vrijeme poslije 1591 godine tiskano je u Istanbulu 1734 godine u dva sveska i u godinama 1843, 1863 1866 opet u Istanbulu u šest svezaka; za dalja tri izdanja uzet je kao osnova prvi tisak koji je poznat kao tisak Müteferrike, — potrebno je novo izdanje. Primjerci koji sadrže neizdate dijelove nalaze se: *Bayezid*, br. 4917; *Topkapu-Hazine*, br. 1332; *Topkapi-Revan*, br. 1169. Ostali primjerci: *Bayezid*, br. 4910; *Yildiz*, br. 2360, 5948, 6015, 6039—6040.

19) Ahmed ibn-i Lütfullah (Müneccimbaşi), Sahâif-ül-ahbâr fi vakâyi'l-â'sâr (= Stranice vijesti o događajima vijekova). To je jedan izvor za događaje do 1672 godine koji se ne smije zanemariti. Ovo djelo, na arapskom jeziku, čiji su izvori tako mnogobrojni i vrijedni da to čovjeka zapanjuje, a koje je istodobno izišlo ispod pera jednog pisca besprimjerne snage sintetizovanja prevedeno je, nažalost uz skraćivanja, na turski jezik od strane pjesnika Ahmed Nedim-efendije i tiskano 1868 godine u Istanbulu u 3 sveska. Ali kako je prevodio-

³⁾ Od Hezarfen Hüseyin Efendije pisca ovog doista važnog djela koje seže do 1672 godine ima drugo djelo: *Telis-ül-beyan fi kavanin-i Al-i Osman* (= Skraćeno objašnjenje o zakonima Osmanova roda), poznato pod imenom Hezarfen kanunnamesi (= Hezarfenova kanunan-nama) koje je vrlo vrijedna riznica za istoriju organizacije osmanske države, a čije se po jedan primjerak nalazi u Veneciji (San Marco, br. 91) i u Parizu (Narodna biblioteka br. 40). Iz ispitivanja ova dva primjerka vidi se da je pariski primjerak prepisan s manje pažnje i više grešaka. Venecijanski primjerak je u svakom pogledu savršen. Pored toga, iako postoji u Lenjingradu jedan njegov primjerak (Orientalni institut, br. 357) ja o njemu ne znam ništa što bi se zasnivalo na mom ličnom ispitivanju. Ipak može najviše biti na nivou venecijanskog primjerka. Potrebno je u svakom slučaju što prije ostvariti naučno izdanje ovoga djela.

čveo skraćivanje uništilo naučnu vrijednost i autentičnost djela, to se može koristiti samo original. Zbog toga je potrebno njegovo kritičko izdanje. Neizdati originalni primjerci: nalaze se u Istanbulu: *Bajeziđ* br. 5019—5020; *Es'adefendi*, br. 2101—2103, *Hamidiye*, br. 915.

20) Hasan ibn-i Hüseyin (Esiri), *Mi'yar-ü d-düvel ve misbar-ül-milel* (= Verifikator država i sonda naroda, — tj. sredstvo za ocjenu vrijednosti država i način za ispitivanje bitnosti naroda), *Es'adefendi*, br. 2109—2110, *Hekimoglu*, br. 803.

21) Ismail Âsim (Küçükçelebizade), *Tarih-i vekayi'* (= Povijest događaja), tiskano u Istanbulu 1741 godine, potrebno novo izdanje.

22) *Povijest* Mustafe Samija, Hüseyina Šakira i Mehmeda Subhija, tiskana u Istanbulu 1783 godine, potrebno novo izdanje.

23) Süleyman Izzî, *Tarih-i vakâyi'* (= Povijest događaja), tiskana u Istanbulu 1784 godine, potrebno novo izdanje.

24) Mustafa Vasif, *Mehasin-ül-âsar ve hakikat-ül-ahbâr* (= Ljepote događaja i istina vijesti), tiskano 1804 godine u Istanbulu i 1830 godine u štampariji Bulak, potrebno novo izdanje; njegova 3 postojeća zaglavka nisu tiskana.

25) *Povijest* Sahhafkar Šejhizade-Mehmed Asim (Ayntabi)-a, u *Es'adefendi*, br. 2063—2084.⁴⁾

Tako se vidi da ovih 25 izvora koji su originalni za osmansku istoriju ne pretstavlja dovoljnu i zadovoljavajuću građu ni za jednog istraživača. Međutim, oni predstavljaju glavne izvore kojima su se služili oni koji se bave osmanskim istorijom.

II

NETAKNUTI IZVORI KOJI DOSADA NISU NIKAKO KORIŠĆENI

1) *Usmeni izvori*: narodne bajke i priče, epovi, legende, tradicije i anegdote koje žive i održavaju se u narodu i ostalo, sve je to do danas ostalo samo u oblasti ispitivanja onih koji se bave istorijom turske književnosti; naši istoričari nisu im prišli sa ozbiljnošću koju oni zaslužuju. Na njima se nismo zaustavili. Nisu preispitani sa metodom koji traži takav posao i nisu izlučeni i ispitani njihovi dijelovi koji bi mogli biti građa za istoriju. U tom pogledu potrebno je uspostaviti kolektivni sistem rada sa kadrovima koji su stručni u području turske, naročito folklorne, književnosti, zajednički prokrstariti u obliku ekipa razna područja zemlje, ponajprije odabrati usmene izvore, zatim ih razvrstati i najzad odrediti njihovu vrijednost.

⁴⁾ U ovu listu nisu uključena djela koja, poput *Istorija Solakzade-a* ili *Rašida*, nisu originalna, i druga djela koja su poslužila kao izvori za originalne istorije, kao i ona koja su pisana u stilu *Šahname*. Ipak, kako su osmanski hroničari svoje izvore vrlo često prenosili skraćeno, biće potrebno, dok se bude vršilo ponovno ispitivanje ovih (tj. djela koja su služila kao izvor — primj. prev.) i dok se budu stvarala kritička izdanja drugih (tj. originalnih istorija — primj. prev.), da se tim originalnim djelima metodički dodaju dijelovi ovih izvora koji su izostavljeni ili skraćeno preneseni. Kao što je ispitivanje »Hakimove povijesti«, koje je u posljednje vrijeme, na osnovu izvora »Vasifove povijesti«, izvršio cjenjeni asistent Bekir Kütükoğlu pokazalo do kakvih sve grešaka dovodi oslanjanje na djela ovakve vrste, ako ona prethodno nisu metodički ispitana (Pogl. Bekir Kütükoğlu, *Muverrih Vasifin kaynaklarından Vasif tarihi*, *Tarih Dergisi*, sv. V, str. 8, sv. VI, str. 9, sv. VII, str. 10, Istanbul, 1953—54).

2) Nažalost nije nam još poznata sva građa za osmansku istoriju koju sadrže službene biblioteke van Istanbula. Doista, ove riznice treba da budu pažljivo preispitane s ovog gledišta. To što ovaj posao nije do danas obavljen predstavlja neoprostivu nemarnost. Posljedica svega toga jest činjenica da smo potpuno neobavješteni o jednom dijelu izvora koji se u obliku knjige nalaze u našoj zemlji, dijelu čija su količina i važnost nama nepoznati. Prema tome potrebno je da se, ne uzevši uopšte u obzir postojeće popise knjiga, sadržaj ovih biblioteka potpuno preispita. Stoga je potrebno da što prije pređu na posao brojne ekipe koje bi se sastojale od specijalista koji se razumiju u ovaj posao. Kritičke pak analize inaterijala do koga bi se došlo treba da izvrše posebni specijalisti.⁵⁾

3) Potpuno smo neobavješteni o djelima koja su ostala u rukama mnogih starih porodica opet van Istanbula i o suštini raznih isprava kod naroda, od kojih su mnoge čuvane tradicionalnom pedanterijom.

4) Jedan dio turskih dokumenata u evropskim bibliotekama: istina, iako su materijali koji su u vezi sa turskom istorijom i koji se nalaze u poznatim bibliotekama važnih centara potpuno poznate stvari, netaknuti materijali koji se nalaze u bibliotekama drugorazrednih, čak trećerazrednih gradova čekaju pregalaštvo da budu ispitani i objavljeni.⁶⁾

5) Registri šerijatskih sudova koji se nalaze u raznim gradovima sada samostalnih država koje su nekada bile obuhvaćene granicama Osmanškog carstva, a koji kao istoriska građa imaju prvoklasnu važnost.⁷⁾

6) Izvještaji i registri konsulata: istom pošto se počelo sa publikovanjem izvještaja i registara bilo konsula Osmanske carevine bilo konsula koji su pripadali raznim narodima i koji su se nalazili u raznim, osobito po svojoj trgovačkoj i privrednoj djelatnosti poznatim, lučkim gradovima Sredozemlja, uvidjelo se koliko su oni za rad na osmanskoj istoriji važni i koliko predstavljaju netaknutu građu.

7) Arhivi turskih poslanstava po raznim evropskim gradovima, naročito za istoriju kasnijih vremena. Dokumenti koji su se počevši od sredine 19 vijeka u tim poslanstvima nagomilali do danas su ostali samo u rpi i takvom stanju

⁵⁾ S tog gledišta također ne poznajemo potpuno ni istanbulske biblioteke. Onima koji se bave ovim poslovima poznato je koliko u tom pogledu vrijede postojeći popisi knjiga. Istina, iako se radilo na rukopisima istorija koji postoje u istanbulskim bibliotekama, iako je objavljen jedan dio kataloga, niko ne može tvrditi da su ta izdanja bez grešaka i da potpuno odgovaraju postavljenim zahtjevima. Premda sam se ja lično, da bih pripremio ovu malu monografiju, njima koristio, uvjeren sam da je potrebno čak iznova početi ovaj posao i da ga temeljitije treba privesti kraju. Jedan pak od najkorisnijih radova o anadolskim bibliotekama jeste katalog Ismeta Parmakoğlu-a koji je on počeo da objavljuje u zadnje vrijeme za biblioteke Magnise i čiji je tek jedan fascikl izišao. Pogl. Parmaksizoğlu Ismet, *Mağnisa kütüphaneleri Tarih ve Coğrafya Yaz. Kat.* (= Katalog istoriskih i geografskih rukopisa u bibliotekama Magnise), Istanbul, 1952.

⁶⁾ Moj vrlo cijenjeni prijatelj Dr. Ercüment Kuran lično mi je saopćio da se u Göttingenu, gradu od 80.000 stanovnika u Universitetskoj biblioteci koja posjeduje jedan milion svezaka, nalaze autentični turski dokumenti koji u cjelini nisu ispitani i objavljeni, a za koje je poznato kako su tu dospjeli.

⁷⁾ Tako, između ostalog, iako sam saznao da su registri šerijatskog suda grada Soluna prevedeni na grčki i objavljeni, nisam imao prilike da ih vidim i ispitam niti sam naišao na studiju o njima. Stoga nemam pojma o tome kakav je njihov prevod, metod publikovanja i suština materijala.

da se ne mogu koristiti, a usto je najzad besmisleno i nepotrebno da se neki od njih koji pripadaju određenom vremenu tamo nalaze. Prva stvar koju bi trebalo učiniti bilo bi to da se dopreme u zemlju, da se dadu arhivskim stručnjacima da ih klasifikuju i da budu stavljeni na korištenje istoričarima.

III

IZVORI KOJI SU DOSADA TEK DJELOMIČNO I SASVIM NEDOVOLJNO KORIŠĆENI I KOD KOJIH JE VELIKI DIO SADRŽAJA OSTAO NETAKNUT

1) Arhiv Pretsjudništva Vlade u Istanbulu (Başvekalet Arşivi): treba priznati da se, s vrlo malo izuzetaka, domaći i strani naučnici koji se bave osmanskim istorijom nisu koliko treba koristili ovim arhivom.⁸⁾ U Arhivu Pretsjudništva Vlade ima još vrlo mnogo netaknutog materijala za razne periode osmanske istorije i o raznim pitanjima i čak je vrlo opasno napisati jedan redak iz oblasti osmanske istorije prije nego što se potpuno prouči i iskoristi taj materijal. Potrebno je, radeći u ovom arhivu, prodrijeti u opštu cjelinu i kvalitet ove građe, ne vežući se za postojeće klasifikacije i kataloge. Većinom katalogi malo šta znače, a njihova pak vrijednost ne premaša vrijednost onih koji su ih pripremili.⁹⁾

2) Svi natpisi u Turskoj nisu u potpunosti utvrđeni i ispitani. Oni pak na kojima su, ima već duže vremena, razni pojedinci u raznim prilikama radili sve su poznate i iste stvari. Sigurno je pak da se u Turskoj postojeći natpisi ne sastoje samo od tih natpisa. Osim toga potrebno je ovome dodati one koji se nalaze u područjima u kojima se bilo raširilo Osmansko carstvo, a koja se danas nalaze van

⁸⁾ Tako je čak i Braudel koji je svojim čuvenim djelom stvorio u shvatanju istorije prekretnicu, ovu stvar zanemario — kao što to i sam priznaje — i kao rezultat toga rješenje nekih pitanja koja se odnose na područje Istočnog Sredozemlja ostalo je djelomično viseće, a djelomično se zasniva pristo na pretpostavkama. (Pogl. Braudel, Fernand, *La Méditerranée et le monde Méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris 1949).

⁹⁾ Kako ne postoji jedno djelo, koje bi u potpunosti upućivalo stručnjaka kako će i do koje mjere moći na području svoje specijalnosti koristiti materijal u Arhivu Pretsjudništva vlade u Istanbulu i koje bi ga upoznao sa Arhivom u pogledu njegove sadržine, a kako se za jednim takvim djelom osjeća prijevika potreba, mogu da saopštim da, oslanjajući se na svoje desetogodišnje iskustvo u Arhivu, spremam jedno takvo djelo. Kada ovaj rad izađe iz štampe, biće objavljena i ta knjiga pod naslovom »Muhteva bakimindan Başvekalet arşivi« (= Materijali arhiva Pretsjudništva Vlade).

¹⁰⁾ Od narodâ koji su se odvojili od Osmanskog carstva Jugoslaveni su se vrlo mnogo bavili ovom vrstom natpisa i svakovrsnom istoriskom građom ostalom na njihovom tlu i to su sve savršeno ispitani i objavili u prilično širokoj mjeri. (Pogl. Glasnik Zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu, od 1889 god. do danas; Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju naših naroda pod turskom vladavinom, Sarajevo 1950 i dalje; Turski dokumenti za istoriju Makedonije 1800—1801, Skopje, 1951; Elezović Gliša, Turski spomenici, Beograd 1940—1952; Bašagić Mirza Safvet, Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine od 1463 do 1850 godine, Sarajevo, 1900; Bajraktarević Fehim, Turski dokumenti manastira Svete Trojice, Beograd, 1935; Šejh Sejjuddin Fehmi bin Ali Kemura, Bilješke iz prošlosti bosanskih katolika i njihovih bogomolja, Sarajevo, 1916; Isti pisac, Prvi srpski ustanak — prema turskim dokumentima, Sarajevo, 1916; Isti pisac, Sarajevske muftije od 926 (1519) do 1334 (1916), Sarajevo, 1916; Kreševljaković Hamdija, Sarajevska čaršija i njeni esnafi i obrti za osmanlijske uprave, Zagreb, 1927; Isti pisac, Hamami u Bosni i Hercegovini, Beograd, 1937; Okić Tajjib, Jedan naš zaboravljeni istoričar XVIII veka, Gajretov almanah, Sarajevo 1938; Nametak Alija, Islamski kulturni spomenici turske periode u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1939; Efendić Fehim, Dragomani i kancelarija turska u Dubrovniku, Gajretov almanah, Sarajevo, 1940; Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva, Sarajevo, 1933—34 i nova serija od 1949—50 i drugo). Ovdje treba spomenuti i poznata djela Dude i Evansa (Pogl., H. Duda, *Balkantürkische Studien*, Wien, 1949; J. A. Evans, *Trough Bosnia and Hersegovina*, London, 1876). (Bilješka prevodioca: Gospodin Mithat Sertoglu pretstavlja jednog od mladih turskih istoričara. Talentovan i s velikim iskustvom arhivista, on poznaje u tolikoj mjeri naš jezik da može da se služi našom naučnom literaturom. To se vidi i iz priložene liste djela koja on citira. Nažalost ta je lista dosta krnja. To ne možemo pripisati kao ličnu grešku autoru, već to više odražava stanje naučnih odnosa između naše i turske istoriske nauke. Samo se možemo upitati šta tek znaju o našoj historiografiji ostali turski istoričari koji ne poznaju naš jezik. Pitanje se može postaviti i obrnuto. Stoga smo zahvalni gospodinu Mithatu Sertoglu-u za ovaj rad koji znači veliki doprinos za upoznavanje naše naučne javnosti sa nekim krupnim problemima turske istoriske nauke).

naših nacionalnih granica.¹⁰⁾ Ostaci vjerskog i društvenog života jako razbacani na sve strane naše zemlje, kao što su na prvom mjestu groblja, turbeta, džamije, mesdžidi, hanovi, karavansaraji, mektebi, i ostalo, traže da se, pošto prethodno budu svi pažljivo ispitani i utvrđeni, razvrstaju i klasifikuju.¹¹⁾

3) Registri šerijatskih sudova koji se nalaze u Turskoj. Vrlo malo ih je do danas ispitano. Jedan njihov dio nalazi se u Ankari u Etnografskom muzeju, jedan dio u Istanbulu, a ostali tu i tamo po raznim mjestima. Tako rastureni registri šerijatskih sudova predstavljaju bilo sa gledišta datuma i količine bilo sa gledišta svoga sadržaja besprimjenu cjelinu materijala za istraživače. Prije svega njih je potrebno izdati ravnomjerno i metodski naučno. Dokle god ne budu tako izdani ti registri i dokle god se sa ozbiljnošću ne budemo zaustavili nad tim materijalom koji s jedne strane upotpunjuje Arhiv Pretsjedništva Vlade, naročito registre Divana, s druge pak strane reflektuje lokalne osobenosti i lokalne događaje, a za koji je jemstvo u pogledu njegove tačnosti to što je nastao pod kontrolom suda, mi ćemo, ispitivanjem osmanske istorije, padati iz greške u grešku i susretaćemo se sa tamnim problemima, čije je rješenje i objašnjenje nemoguće.

4) Druga arhivska građa u Turskoj: Listine i defteri u Direkciji Zemljišnog i kadastarskog ureda (Tapu ve Kadastro), u Direkciji vakufa, dokumenti u arhivskom magazinu Ministarstva pravde, građa u arhivima muzeja Topkapı sarayı, bivšeg Ministarstva finansija, arhivima bivše Vojne škole i Topolivnice koje su bile u nadležnosti Ministarstva narodne odbrane, arhivima bivšeg Ministarstva prosvjete i Ministarstva vanjskih poslova, sva ta građa treba da bude ispitana.

5) Arhivi van Turske: na čelu ovih stoje sa gledišta osmanske povijesti Venecijanski arhiv, Papski arhiv, Dubrovački arhiv (stara Ragusa), i Bečki arhiv. Venecijanski i Papski arhiv, uprkos svih tvrdnji, pregledani su, čak i od jednog takvog istraživača kao što je Hammer, prilično površno. Možda su glavni razlozi za to vrlo veliki broj dokumenata koji se nalaze tamo kao i to što nisu sređeni kako treba. Posljednja izdanja pokazuju koliko je Dubrovački arhiv prepun dokumenata koji su čak počevši od 14 vijeka prvostepeno vezani za osmansku istoriju.¹²⁾ Usto je ovaj arhiv gotovo netaknut za istoričare osmaniste.¹³⁾ Ali da bi se koristili ovi posljednji izvori koje smo nabrojali, potrebno je znati vrlo dobro latinski jezik. Stoga se pokazuje kao nužnost koja se nikako ne smije zanemariti to da, ne gubeći vrijeme, uzdignemo mlade kadrove koji znaju latinski i koji su pripremljeni prema novom historiografskom shvatanju i modernoj tehnici rada. Poput ovoga potrebno je da i druge evropske arhive još jednom pregledamo. Među ovima obećavaju mnoge stvari arhivi u Đenovi, Rimu, Madridu, Lisabonu, Londonu, Moskvi i Varšavi. Nažalost, zasada je za nas i za naučni svijet Zapada nemoguće da koristimo ova dva posljednja izvora. Osim toga arhivi ministarstava inostranih poslova svih država koje su imale odnose sa osmanskom državom sa ovog gledišta su od prvoklasne važnosti.

¹¹⁾ Ako ove ostavimo na stranu, čak registri groblja u gradovima kao što su Istanbul, Bursa, Jedrene koji su bili središte Carevine, nisu do danas pripremljeni. Međutim, zato što nisu zaštićeni kako treba, sa svakom godinom koja prođe oni se sve više ruše i dolaze u stanje da se ne mogu koristiti. Iako u tom pogledu ima radova koji zaslužuju da se sa zahvalnošću pomenu, oni su i kvantitativno i kvalitativno nedovoljni.

¹²⁾ Božić Ivan, Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku, Beograd 1952; Elezović Gliša, Turski spomenici, Beograd, 1940—1952; posebno pogledati: Truhelka Ćiro, Tursko-slavjanski spomenici Dubrovačke arhive, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1911.

¹³⁾ Kao što su za nas vrlo važni arhivi u Sarajevu, Šibeniku i Zadru opet u Jugoslaviji, ja sam lično obavješten da se tamo u krajevima koji su naseljeni Turcima i muslimanima nalazi u javnim i privatnim bibliotekama vrlo mnogo neiskorišćenog materijala koji stoji u vezi sa osmanskom političkom, upravnom, društvenom i kulturnom istorijom.

U zaključku može se reći da će svi dosadašnji i budući napori na području osmanske istorije biti osuđeni da ostanu isprazan trud, dok se ne budu mogli koristiti sa lakoćom i sigurnošću izvori koje smo nabrojali. Dok ti uslovi ne budu ostvareni neće biti moguće naročito onima koji pretenduju da stvore ili su u položaju da stvore sintetička djela, da učine ma i jedan korak prema postavljenim ciljevima. Inače se oni neće razlikovati od graditelja koji je pregao da podigne zgradu, iako ne postoji kamen, pijesak, cement, drvo, klinici itd. Ustvari glavni uzrok toga da već gotovo 50 godina osmanski historičari, uz rijetke izuzetke, ne daju originalna i sintetička djela, da njihovi radovi ostaju ili u uskom okviru prostih monografija ili da ne mogu da prevaziđu granice oponašanja i ponavljanja, jeste činjenica da su oni lišeni ovih izvora, pa prema tome lišeni su i mogućnosti da stvore nešto novo.

Prema tome prva stvar koju treba učiniti jeste to da se nađe sredstvo da se pod svaku cijenu svi ovi izvori dovedu u stanje da ih mogu koristiti osmanski historičari i da se da riječ tim izvorima. U protivnom slučaju, dokle god ti izvori budu ćutali, što god bude rečeno isprazno je. Primorani smo da uzdignemo niz novih kadrova raznih specijalnosti i da ovim kadrovima podjeljenim na ekipe ovladamo tim izvorima. Tek poslije toga dolazi red da se dadu originalna i sintetička djela.

R É S U M É

QUELQUES PENSÉES SUR LES SOURCES DE L'HISTOIRE OTTOMANE

En soulevant dans son article quelques questions importantes touchant l'historiographie turque, l'auteur, en tant qu'historien et archiviste expérimenté des Archives de la Présidence du Gouvernement à Istanbul, donne une contribution intéressante à la connaissance des problèmes concernant les matériaux des archives turques et la publication critique de ces matériaux. Il en parle surtout tenant compte de besoin pour la science historique yougoslave de connaître ces problèmes.

Après avoir fait une classification des sources historiques se rapportant à l'histoire de l'Empire Ottoman et donné une appréciation sommaire, l'auteur insiste sur le besoin qu'on les publie d'une façon systématique et critique. Il donne un avertissement quant au fait que les sources classiques représentées par les chroniques dont se servent encore de nos jours les historiens osmaniens, sont peu sûres, incomplètes et peu critiques à la première vue.

Dressant un vaste programme de l'activité sur ce plan, l'auteur, en ne le mentionnant pas formellement, démontre que pour mener à bien un tel travail, il faudra réunir dans un effort large et fort non seulement les représentants de l'historiographie turque mais le travail persévérant et patient de tous ceux qui s'occupent de l'histoire turque.

Cette petite monographie représente une incitation importante à la collaboration scientifique des historiens turcs et des historiens des pays qui autrefois se trouvèrent dans le cadre de l'Empire ottoman.